

APIE KULTŪROS IR CIVILIZACIJOS SOCIOGENEZĘ VOKIETIJOJE IR PRANCŪZIJOJE

NORBERT ELIAS

1. Vokietijoje

1. Civilizacijos sąvoka siejama su labai skirtingais faktais: technikos Lygiu, elgesio būdu, mokslinio žinojimo išsivystymu, religinėmis idėjomis ir papročiais. Ji gali būti siejama su gyvenimo būdu ir su bendru vyro ir moters gyvenimu, su teisminių bausmių forma ir valgio gaminimu, atidžiau pažiūrėjus, nerasime beveik nieko, ko negalima būtų daryti *civilizuota* arba *necivilizuota* forma; todėl visuomet nelengva glaustai nusakyti viską, ką galima vadinti *civilizacija*.

Tačiau jei klausiama, kokia iš tiesų yra bendroji *civilizacijos* sąvokos funkcija, kokio bendrumo siekiant visos šios skirtingos žmogaus laikysenos ir pasiekimai vadinami *civilizuotais*, pirmiausia randama kažkas labai paprasta - ši sąvoka išreiškia vakarų savimonę. Arba galima būtų sakyti - tautinę sąmonę. Ji apima viską, kuo paskutiniųjų dviejų ar trijų šimtmečių vakarietiškoji visuomenė mano pranokusi ankstesniasias ar „primityvesnes“ visuomenes. Šia sąvoka vakarietiškoji visuomenė bando apibūdinti savo savitumą ir tai, kuo ji didžiuojasi: *savo* technikos lygiu, *savo* elgesio būdu, *savo* mokslinio pažinimo ar pasaulėžiūros raida ir dar daug kuo kitu.

2. Tačiau skirtingoms Vakarų tautoms *civilizacija* nėra viena ir tas pats. Visų pirma egzistuoja didžiulis skirtumas tarp vienokios angliškos ir prancūziškos šio žodžio vartosenos ir kitokios vokiškos: pirmuoju atveju ši sąvoka išreiškia pasididžiavimą savųjų tautų reikšmingumu Vakarų ir žmonijos progresui. O vokiškoje kalbinėje vartosenoje *civilizacija* reiškia tai, kas tikrai naudinga, bet vis dėlto yra antrarūšė vertybė, būtent tai, kas apima tik išorinį žmogaus pasaulį, žmogaus būties paviršių. Žodis, kuris vokiečių kalboje tinka savęs interpretavimui, kuris išreiškia pasididžiavimą savais pasiekimais ir savo esme, yra *kultūra*.

3. Ypatingas reiškinys: prancūziškas ir angliškas žodis *civilizacija* arba vokiškas *kultūra* atrodo visiškai aiškūs vartojant juos atitinkamose visuomenėse. Tačiau sunku paaiškinti kitiems, koku būdu jie apima dalį pasaulio ir tarsi savaime suprantamą dalyką apriboja tam tikras sritis, priešindami jas kitoms, slepia savyje neišsakytus vertinimus.

Prancūziška ar angliška *civilizacijos* sąvoka gali būti siejama su politiniais ir ekonominiais, religijos ir technikos, moraliniais ir visuomeniniais faktais. Vokiečių *kultūros* sąvoka iš esmės susijusi su intelektualiniais, meniniais, religiniais faktais ir turi ryškią tendenciją griežtai atskirti juos nuo politinių, ekonominių ar visuomeninių faktų. Prancūziška ar angliška *civilizacijos* sąvoka gali būti siejama ir su pasiekimais, tačiau ji lygiai taip pat susijusi su laikysena, žmonių *behaviour*, nesvarbu ar jie būtų ko nors pasiekę, ar ne. Vokiškoje *kultūros* sąvokoje, priešingai, yra smarkiai išblėęs ryšys su *behaviour*, su vertėmis, kurias žmogus turi tik savo buvimo ir elgesio dėka, visai jų nesiekdamas, o specifiskai vokiška *kultūros* sąvokos prasmė labiausiai pasireiškia jos vedinyje, būdvadyje „kultūrinis“, kuris žymi ne žmogiškosios egzistencijos vertes, bet tam tikrų žmogaus sukurtų produktų vertę ir pobūdį. Tačiau šis žodis - sąvoka „kultūrinis“ - yra tiesiogiai neišverčiamas į prancūzų ar anglų kalbas.

Žodis „kultyvuotas“ yra labai artimas vakarietiškoji civilizacijos sąvokai. Jis tam tikru mastu išreiškia aukščiausią „civi-lizuotumo“ formą. „Kultyvuotais“ gali būti ir žmonės arba šeimos, kurie „kultūriškai“ nieko nėra „pasiekę“. Panašiai kaip „civilizuotas“, „kultyvuotas“ pirmiausia siejasi su žmogaus elgsenos, arba elgimosi forma. Jis apibūdina visuomeninę žmonių, jų būsto, bendravimo formų, kalbos, drabužių kokybę, skirtingai negu „kultūrinis“, kuris tiesiogiai nesusijęs su pačiais žmonėmis, bet tik su tam tikrais jų pasiekimais.

4. Su tuo artimai siejasi kitas šių dviejų sąvokų skirtumas. *Civilizacija* žymi procesą arba bent jau tam tikro proceso rezultata. Jis susijęs su kažkuo, kas nuolatos juda, nuolatos žengia „į priekį“. Vokiškoji *kultūros* sąvoka, dabartinė jos vartoseną, juda kita kryptimi: ji susijusi su žmogaus sukurtais produktais, kurie yra čia, tarsi „žiedai ant laukų“¹, su meno kūriniais, knygomis, religinėmis ar filosofinėmis sistemomis, per kurias pasireiškia tautos savitumas. *Kultūros* sąvoka skiria.

Civilizacijos sąvoka gerokai sumažina nacionalinius skirtumus tarp tautų; ji akcentuoja tai, kas yra bendra visiems žmonėms, arba, jos atstovų manymu, turėtų būti bendra. Ji išreiškia savimonę tų tautų, kurių nacionalinės ribos ir nacionalinis savitumas jau ištikus šimtmečius nebėra diskutuoti, kadangi Jautos, seniai peržengusios savo sienas ir vykdančios kolonizaciją yra visiškai juos įtvirtinusios.

Vokiškoji kultūros sąvoka, priešingai, ypatingai pabrėžia nacionalinius skirtumus, grupių savitumus; ir pirmiausia šios funkcijos dėka yra gerokai pranokusi vokiečių kalbos arealą, pavyzdžiui, etnologijos ir antropologijos tyrinėjimuose, ir įgavusi platesnę reikšmę, negu pradinėje situacijoje. Pradinė jos situacija yra situacija tautos, kuri, palyginus su Vakarų tautomis, labai vėlai įgijo politinę vienybę ir tvirtumą, iš kurios paribių jau nuo amžių iki pat šių dienų vis atskilinėjo ar grėsė atskilti sritys. Jei civilizacijos sąvokos funkcija - suteikti išraišką nuolatinei kolonizuojančių grupių ir tautų plėtimosi tendencijai, kultūros sąvoka atspindi savimonę tautos, kuri nuolatos turi klausyti: „Kas gi iš tiesų yra mūsų savitumas?“, kuri vis iš naujo ir iš visų pusių turi ieškoti savo sienų ir išlaikyti jas tiek politine, tiek ir dvasine prasme. Vokiškosios kultūros sąvokos slinkties kryptis, grupinių *skirtumų* nustatymo, išskyrimo ir iškėlimo tendencija, atitinka istorinį procesą. Prancūzų ir anglų savimonėje seniai nebediskutuojama „Kas iš tiesų yra prancūziška? Kas gi iš tiesų yra angliška?“. Tačiau klausimas „Kas gi yra vokiška?“ nenumaldomas šimtmečiais. Vienas iš daugelio atsakymų į šį klausimą randamas tam tikroje *kultūros* sąvokos formavimosi fazėje.

5. Tautinės savimonės sandara, reprezentuojama *kultūros* ir *civilizacijos* sąvokomis, labai skiriasi. Tačiau nepaisant savimonės skirtumų, vokiečiui, kuris su pasididžiavimu kalba apie *kultūrą*, kaip ir prancūzui ar anglui, su pasididžiavimu galvo-jantiems apie *civilizaciją*, yra savaime aišku, kad tai yra būdas, leidžiantis matyti ir vertinti žmoniją kaip visumą. Vokietis galbūt tik galėtų bandyti paaiškinti prancūzui ar anglui, ką jis mano, sakydamas *kultūra*. Tačiau vargu ar jis galės paaiškinti specifiškai nacionalinę patirties tradiciją, savaime aiškia jausmo reikšmę, kurią jam sukelia šis žodis.

Prancūzas ar anglas galbūt ir galėtų pasakyti vokiečiui, koks turinys *civilizacijos* sąvoką jiems paverčia tautinės savimonės esme, tačiau kokia protinga ir racionali ši sąvoka jiems beatrodytų, ji vis tiek išaugusi iš specifinės istorinių situacijų sekos, ji vis tiek gaubiamą sunkiai nusakomos emocinės ir tradicinės atmosferos ir tai vis dėlto yra integralus jos prasmės elementas. Diskusija patenka į aklavietę, kai tik vokietis nori parodyti prancūzui ar anglui, kad jam *civilizacijos* sąvoka nors ir yra vertė, bet tik antros rūšies.

6. Sąvokos, kaip šios abi, panašios į tuos žodžius, kurie kartais pasitaiko kokioje nors siauresnėje grupėje - šeimoje ar sektoje, mokyklos klasėje ar draugijoje - ir kurie jos nariui yra daug sakantys, o jai nepriklausančiam - mažai ką. Jie atsiranda bendrų išgyvenimų pagrindu. Jie auga ir keičiasi su grupe, kurią išreiškia. Jie atspindi jos situaciją, istoriją. Bet jie lieka blankūs ir

niekuomet nėra pilnavertiškai gyvybingi tiems, kuriems neteko išgyventi to paties, kurie kalbėdami nesiremia ta pačia tradicija ir ta pačia situacija.

Žinoma, *kultūrą* ir *civilizaciją* formuoja ne sektos ar šeimos, bet ištisos tautos arba iš pradžių bent jau tam tikri tų tautų sluoksniai. Tačiau daugeliu atžvilgių jiems galioja tai, kas ir specifiniams mažesniųjų grupių žodžiams: pirmiausia jais kalba žmonės konkrečios tradicijos ir konkrečios situacijos žmonėms.

Matematinės sąvokos gali būti atsietos nuo jas vartojančio kolektyvo. Trikampius galima aiškinti, neatsižvelgiant į istorines situacijas, tačiau *civilizacijos* ir *kultūros* sąvokų - ne.

Galimas daiktas, kad pavieniai žmonės jas nulipdė iš esamo savos grupės žodyno arba bent jau suteikė joms naują prasmę. Ir jos prigijo. Jos pripažįstamos. Kiti priima jų naują prasmę ir naują pavidalą, paskleidžia ir nušlifuoja jas pokalbiuose ar raštuose. Tos buvo tol gludinamos, kol virto tinkamais instrumentais bendrai patirčiai ir susikalbėti tarpusavyje. Jos tapo madingais žodžiais, populiariomis konkrečios visuomenės šnekamosios kalbos sąvokomis. Tai reiškia, kad jos atitiko ne tik pavienių žmonių poreikį išsakyti, bet ir kolektyvo. Jo istorija paliko pėdsakus jose ir ataidi iš jų. Pavieniui žmogui tie pėdsakai teikia galimybę vartoti šias sąvokas. Jis nežino labai tiksliai, kodėl su šiais žodžiais siejama būtent ta reikšmė ir nustatomos tokios jos ribos, kodėl jie turi būtent tokius niuansus ir iš jų išplaukia būtent tokia nauja galimybė. Jis vartoja juos, kadangi jie yra jam savaimė suprantami, kadangi jis jau nuo mažens mokėsi žiūrėti į pasaulį per šių sąvokų akinius. Nors visuomeninis jų genezės procesas jau seniai gali būti pamirštas, jos perduodamos iš kartos į kartą, neįsisąmoninančią kintančio proceso kaip visumos, jos gyvena tol, kol jose išlieka aktuali buvusios patirties ir situacijų pėdsakų reikšmė ir tebeatlieka funkciją realiame visuomenės gyvenime, kol besimainančios generacijos šių žodžių prasmėje gali girdėti savo patirtį; jos miršta pamažu, nebeatlikdamos funkcijos dabartiniame visuomenės gyvenime ir nutrūkus patirčiai. Kartais jos tiesiog nutyla arba nutyla tam tikros jų reikšmės, kol nauja visuomeninė situacija nesuteikia joms naujos aktualios reikšmės. Jos prisimenamos tada, kai praeities situacijų pėdsakai žodžiuose kažką išreiškia ir dabarties visuomenėje.

2. Prancūzijoje

1. Jeigu prancūzų buržuazija nebūtų besivysčiusi tam tikra prasme visai atvirksčiai negu vokiečių, būtų nesuprantama, kad vokiškoji priešprieša tarp tikrojo auklėjimo (*Bildung*) bei kultūros, iš vienos pusės, ir išviršinio civilizuotume, iš kitos, galėjo netekti svarbos kaip opozicija visuomenės viduje, o iškilti kaip nacionalinė.

Prancūzijoje buržuazinė inteligentija ir viršutiniai viduriniojo luomo sluoksniai palyginti anksti buvo įtraukti į dvaro visuomenės ratą. Prancūziškąją! tradicijai nebuvo visai svetimas vokiečių kilmingųjų atskyrimo būdas - kilmės įrodymas, kuris vėliau, transformuotas buržuazijos, vėl atgijo vokiečių rasinėje įstatymdavystėje, tačiau laimėjus ir įsitvirtinus „absoliutinei monarchijai“, daugiau nebevaizdino tokio lemiamo vaidmens kaip barjeras tarp sluoksnių. Prancūzijoje specifiškai aristokratinės tradicijos skverbėsi į buržuazijos tarpą visai kitokiu mastu negu Vokietijoje, kur esant griežtam luominiam susiskirstymui, jos giliai prasiskverbė tik į kai kuriuos sluoksnius, pavyzdžiui - karinį, o į kitus ne taip intensyviai. Čia jau XVIII amžiuje nebežymiai skyrėsi viršutiniųjų buržuazijos sluoksnių ir dvaro aristokratijos išsiauklėjimas. Nuo XVIII amžiaus vidurio, staigiai iškilus viduriniojo luomo sluoksniams, arba, kitaip sakant, išsiplėtus dvaro visuomenei, į ją vis gausiau įsijungiant viduriniojo luomo viršūnėms, pamažu ėmė keistis elgesys ir išsiauklėjimas, - visa tai vyko nepertraukiant betarpiško XVII amžiaus dvaro aristokratijos tradicijos tęstinumo. Dvaro buržuazija ir dvaro aristokratija kalbėjo ta pačia kalba,

skaitė tas pačias knygas, laikėsi pagal tam tikrą skalę tų pačių elgesio normų ir socialiniams bei ekonominiams netolygumams susprogdinus institucinę *ancien regime* struktūrą, o buržuazijai tapus nacija, daugelis dalykų, iš pradžių buvusių dvaro ir tam tikru mastu skiriamuoju dvaro aristokratijos, o vėliau ir dvaro buržuazijos grupių socialiniu charakteriu, vis intensyviau plečiantis šiam judėjimui ir žinoma - tam tikru būdu - virto nacionaliniu charakteriu. Stiliaus konvencijų, bendravimo formų, afektų modeliavimo pobūdis, mandagumo vertinimas, gero kalbėjimo ir konversacijos svarba, kalbos artikuliuotumas ir daugelis kitų dalykų, Prancūzijoje susiformuoja pirmiausia dvaro visuomenėje ir pamažu iš socialinio charakterio nuosekliai perauga į nacionalinį.

Nietzsche ir čia labai aiškiai matė skirtumą:

Visur, kur buvo dvaras, - sako jis veikale *Anapus gėrio ir blogio* (101 aforizmas), - visiems rašantiesiems egzistavo gero kalbėjimo tonas ir stiliaus įstatymas. Tačiau dvaro kalba yra kalba dvariško, kuris neturi specialybės ir kuris pokalbyje apie mokslinius dalykus nevartoja jokių patogių specialių išsireiškimų, nes jie atsiduoda specialybe, o dvaro kultūros kraštuose specialūs išsireiškimai ir visa, kas išduoda specialistą, gadina stilių. Dabar, visiems dvarams tapus karikatūromis [...], nustembama, kai netgi Voltaire pasirodo šiuo atžvilgiu besantis neapsakomai manieringas ir nemalonus.

Mes jau visi esame išsilaisvinę iš dvaro skonio, tuo tarpu kai Voltaire jį pabaigė!

Vokietijoje veržlus XVIII-ojo amžiaus viduriniojo luomo inteligentijos sluoksniu, išsilavinimą gavęs pagal atskirus mokslus specializuotuose universitetuose, suformavo savitą išraišką menuose ir moksluose, specifinę kultūrą. Prancūzijoje buržuazija jau buvo išsivysčiusi ir praturtėjusi visai kitokiu mastu. Čia kylanti inteligentija šalia aristokratinės publikos turėjo dar ir platesnę - buržuazinę. Pati inteligentija, panašiai kaip ir tam tikros kitos viduriniojo luomo formacijos, buvo asimiliuota dvaro aplinkos. Atsitiko taip, kad vokiškieji viduriniojo luomo sluoksniai, labai pamažu tampantys nacija, atmetė tuos elgsenos būdus, kuriuos jie buvo matę daugiausia savo dvaruose - kaip antrarūšius ir svetimus savo nusiteikimui -vis labiau išvelgdami juose kaimyninės tautos nacionalinį charakterį ir daugiau ar mažiau jam nepritarė.

2. Tik atrodo paradoksalu, kad Vokietijoje, kur tarp viduriniojo luomo ir aristokratijos buvo aukštesnės socialinės užtvartos, retesni visuomeniniai kontaktai, ryškesni išsiauklėjimo skirtumai, įtampa tarp sluoksnių ilgą laiką nerado politinės išraiškos, tuo tarpu kai Prancūzijoje, turėjusioje mažesnius luominius barjerus, ir nepalyginamai artimesnius visuomeninius kontaktus tarp luomų, greičiau išsivystė politinis buržuazijos aktyvumas ir laiku rado politinį sprendimą tarpluominę įtampa.

Tik atrodo paradoksalu, kad dėl karaliaus politikos Prancūzijoje kilmingieji ilgai buvo nušalinti nuo politinių funkcijų, o valdžioje bei administracijoje anksti ėmė dalyvauti buržuazijos elementai, kuriems buvo prieinamos net ir aukščiausios valdžios funkcijos - jų įtaka ir iškilimas dvare nulėmė: pirma, besitęsiantį glaudų visuomeninį sąlytį tarp skirtingos socialinės kilmės elementų, antra, buržuazinių elementų politinio aktyvumo galimybę pribrendus visuomeninei situacijai, nors ir prieš tai jau būta stipresnės politikos mokyklos ir mąstymo politinėmis kategorijomis. Vokiškose valstybėse viskas vyko kaip tik atvirkščiai. Aukščiausieji valdžios postai buvo laikomi daugiausia kilmingiesiems. Kilmingieji, bent jau aukštesniuose žemių valdžios postuose, vaidino lemiamą vaidmenį. Vargu ar kada nors buvo taip radikaliai kaip Prancūzijoje palaužta jų, kaip savarankiško luomo, jėga. Vokietijoje iki pat XIX amžiaus, kaip ir ekonominis buržuazijos svoris, santykinai buvo maža ir luominė bei visuomeninė buržuazijos jėga. Tai, kad vokiečių viduriniojo luomo elementai daugiau negu Prancūzijoje buvo atskirti nuo visuomeninių santykių su dvaro aristokratija, lėmė jų ekonominis silpnumas ir nušalinimas nuo daugelio pagrindinių pozicijų žemėse.

3. Visuomenės struktūra Prancūzijoje leido nuosaikiai opozicijai, lėtai augusiai nuo XVIII amžiaus

vidurio, netgi su tam tikru pasisekimu būti atstovaujama intymiausiuose dvaro sluoksniuose. Jos atstovai dar neturėjo partijos. Institucinę *ancien regime* struktūrą atitiko kitos politinės kovos formos. Dvare jie sudarė kliką, neturinčią tvirtos organizacijos, tačiau remiamą platesnės dvaro visuomenės žmonių ir grupių visame krašte. Skirtingi visuomeniniai interesai pasireikšdavo tokių dvaro klikų kovose, žinoma neryškia forma ir labai supainioti su įvairiausiais asmeniniais klausimais, tačiau vis dėlto pasireikšdavo ir būdavo sprendžiami.

Prancūziška civilizacijos sąvoka, kaip ir atitinkama vokiškoji kultūros sąvoka, susiformavo opoziciniame XVIII amžiaus antrosios pusės sąjūdyje. Jos susiformavimo procesas, funkcija ir prasmė skiriasi nuo vokiškosios sąvokos tiek, kiek viduriniųjų sluoksnių santykiai ir elgsena vienur ir kitur.

Nėra neįdomu matyti, kad civilizacijos sąvoka, pirmą kartą sutinkama prancūzų raštijoje, yra labai panaši į tą, kuriai Kantas po daugelio metų priešpriešina savąją kultūros sąvoką. Šiandien manoma, kad pirmasis literatūrinis liudijimas tolimesniam veiksmazodžio *civiliser* formavimuisi į sąvoką *civilisation* sutinkamas vyresniojo Mirabeau darbe, šeštame XVIII amžiaus dešimtmetyje.

J'admire, - sako jis, - combien nos vues de recherches fausses dans tous les points le sont sur ce que nous tenons pour être la civilisation. Si je demandais & la plupart en quoi faites-vous consister la civilisation on me répondrait, la civilisation d'un peuple est l'adoucissement de ses mœurs, l'urbanité, la politesse et les connaissances répandues de manière, que les bienséances y soient et y tiennent lieu de lois de détail: tout cela ne me présente que le masque de la vertu et non son visage, et la civilisation ne fait rien pour la société, si elle ne lui donne le fond et la forme de la vertu.²

Subtilesni papročiai, mandagumas, geras elgesys - visa tai, anot Mirabeau, tėra dorybės kaukė, bet ne jos veidas, ir civilizacija nieko nereikštų visuomenei, jeigu nepadėtų pamatų dorybei ir nesuteiktų jai formos. Šis teiginys panašus į tai, kas buvo sakoma prieš dvariškių išsiauklėjimą ir Vokietijoje. Tam, ką Mirabeau liudijimu dauguma žmonių laiko civilizacija, būtent -mandagumui ir geroms bendravimo formoms, čia buvo priešpriešintas kitas idealas - dorybė, - kurio vardu viduriniai sluoksniai visoje Europoje sudarė frontą prieš aukščiausiąjį dvaro aristokratijos sluoksnį, ir per jį legitimavo patys save. Ir čia civilizacijos sąvoka, visai kaip pas Kantą, susijungia su specifiniais dvaro aristokratijos bruožais, kadangi *homme civilisé* buvo vadinama ne kas kita, o tik kiek išplėsta atmaina to žmonių tipo, kuris įkūnijo tikrąjį dvaro visuomenės idealą - *honnête homme*.

Civilisé kaip ir *cultivé*, kaip *poli* ar *police* buvo viena iš daugelio, dažnai sinonimiškai vartojamų sąvokų, kuriomis dvaro žmonės siauresne ar platesne prasme apibūdindavo savo elgesio specifiškumą ir kurių pagalba jie priešpriešindavo aukščiausią visuomenės išsiauklėjimo lygį - savąjį „standartą“- kitų, paprastesnių ir socialiai žemiau esančių žmonių išsiauklėjimui.

Tokios sąvokos kaip *politesse* arba *civilité*, kol susiformavo ir įsitvirtino *civilizacijos* sąvoka, atliko tą pačią funkciją, kaip ir ji: išreiškė aukščiausiojo Europos sluoksnio savimonę atžvilgiu tų, kuriuos jis laikė paprastesniais arba primityvesniais ir kartu apibūdino specifiškumą tos elgsenos, kuri leido šiam aukščiausiam sluoksniui jaustis skirtingu nuo primityvesnių ir paprastesnių žmonių. Mirabeau pasakymas visiškai aiškiai rodo, kaip civilizacijos sąvoka pirmiausia betarpiškai tęsia kitas dvaro savimonės inkarnacijas: „Paklausus juos kas yra *civilizacija*, žmonės atsakytų: *adoucissement des mœurs, politesse* ir panašiai“, -sako jis. Tiek Rousseau, tiek ir Mirabeau, apverčia galiojančius vertinimus: jūs ir jūsų civilizacija, - sako jis, - tai, kuo jūs didžiuojatės ir kuo jūs galvojate esą pranašesni už paprastus žmones, visa tai neturi tokios didelės vertės:

Dans toutes les langues [...] de tous les ages la peinture de l'amour des bergers pour leurs troupeaux et pour leurs chiens trouve le chemin de notre ame, toute émoussée qu'elle est par la recherche du luxe et d'une fausse civilisation.³

Antroje XVIII šimtmečio pusėje požiūris į „paprastą žmogų“ ir visų pirma „paprastą

žmogų"ryškiausiu savo pavidalu - „laukinį" - visur ženklino žmonių laikyseną vidiniuose visuomenės ginčiuose. Rousseau radikaliausiai palietė viešpataujančią savo laikmečio vertybių sistemą, ir būtent todėl betarpiškas jo vaidmuo reforminiame dvaro bei viduriniojo luomo prancūzų inteligentijos sąjūdyje buvo mažesnis, negu leistų manyti jo rezonansas nepolitiniame, bet dvasiniuose dalykuose radikalesnėje, viduriniojo luomo Vokietijos inteligentijoje. Tačiau Rousseau, nors ir būdamas radikalus visuomenės kritikas, dar nesukuria nė vienos apibendrinančios, vientisos opozicinės sąvokos, į kurią jis galėtų nukreipti susikaupusius priekaištus. Ją sukuria Mirabeau, arba bent jau pirmasis pavartoja savo raštuose; ji tikriausiai egzistavo pokalbiuose dar prieš jį. *Homme civilisé* jis paverčia bendra visuomenės ypatybe - civilizacija. Tačiau jo visuomenės kritika yra nuosaiki, kaip ir kitų fiziokratų. Ji neišvengia už egzistuojančios visuomeninės sistemos rėmų. Tai iš tiesų reformatoriška kritika. Tuo tarpu viduriniojo luomo vokiečių inteligentija nukalinėja sąvokas, bent jau savo knygų dvasioje ir svajonėse visiškai skirtingas nuo aukščiausiojo luomo modelių, ir tuo būdu nedalyvaudami politikoje laimi visus tuos mūšius, kuriems vykti politiniame bei visuomeniniame lygmenyje institucijos ir valdžia neduoda ne tik jokių instrumentų, bet ir pretekstų puolimams. Viduriniojo luomo vokiečių inteligentija savo knygose priešina žmogišką aukščiausiojo luomo atspaudą - civilizotumą su naujais savo idealais ir elgesio modeliais, o Prancūzijos dvariškė reformų inteligentija ilgą laiką lieka dvaro tradicijų rėmuose. Ji trokšta pagerinti, modifikuoti, pertvarkyti. Ji nekelia radikaliai kito idealo ar modelio priešindama jį viešpataujančiam, jeigu paliksime nuošaly nedaugelį autsaiderių tokių, kaip Rousseau, o iškelia tik viešpataujančių dalykų reformos idealą ir reformų modelius. Formuluoje/*flwsse civilisation* jaučiamas beveik visas skirtumas nuo vokiškojo sąjūdžio. Joje slypi mintis, kad netikrą civilizaciją reikia pakeisti tikra. *Homme civilisé* čia nepriešinamas radikaliai kitam žmogaus modeliui, kaip vokiečių buržuazinėje inteligentijoje „išsilavinusio žmogaus" ir „asmenybės" idėjai, bet laikomasi dvaro modelių toliau juos plėtojant ir transformuojant. Ji nurodo į kritišką inteligentiją, kuri - tiesiogiai ar netiesiogiai - reiškiasi ir kovoja plačiame dvaro visuomenės santykių lauke.

Nuorodos ir pastabos

- 1 Oswald Spengler, *Untergangdes Abendlandes, München*, 1920, 1, 28. „Kiekvienai kultūrai būdingos savos išraiškos galimybės, kurios atsiranda, bręsta, sunyksta ir niekada nesikartoja... Tokios kultūros, aukščiausio rango gyvi dariniai, auga kilniame savo betiksliskume, lyg žiedai ant laukų. Jos, kaip ir laukų gelės, priklauso gyvajai Goethės gamtai, bet ne negyvai niutoniškajai."
- 2 „Mane stebina ta daugybė visais atžvilgiais klaidingų nuomonių, kurias išsakome apie tai, ką mes laikome civilizacija. Jei aš paklausčiau: iš ko jūsų nuomone, susideda civilizacija, daugelis atsakytų, kad tautos civilizacija - tai subtilesni jos papročiai, mandagumas, ir paplitęs elgesio normų išmanymas, kad jai būdingas padorumas, išlaikomas ir smulkmenose. Visa tai, mano manymu, yra tik dorybės kaukė, bet ne jos veidas, ir civilizacija nieko nereikštų visuomenei, jeigu ji nesuteiktų pamato ir formos dorybei." Visose kalbose ir visais laikais paveikslas, kuriame vaizduojami savo gyvulius ir šunis mylintys piemenėliai, prasiskina kelią į mūsų sielą, nuvargintą prabangos ir klaidingos civilizacijos paieškų."

Vertė LINA KLIAUGAITĖ

Norbert Elias, *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psycho-genetische Untersuchungen. Erster Band. Wandlungen des Verhaltens in den weltlichen Oberschichten des Abendlandes*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1989, p. 1-7 ir p. 43-50